

3.9 Formální podoba středověké světské písně

(komentář k ukázce 3.10a)

Žánr: teoretický konstrukt – souhrnné označení pro díla mající určité společné znaky technické (kompoziční), tematické, formové apod. Tedy jisté charakteristiky intonační, funkční atd.

Forma: (lat. - tvar podoba). Vnější, materiální, smysly uchopitelná podoba (nositel) nějakého myšlenkového (vnitřního) obsahu. Forma je struktura, jejíž jednotlivé části jsou vůči sobě v nějakém poměru.

Německý muzikolog Friedrich Genrich (1883–1967) rozděluje nepřeborné formové bohatství středověké duchovní a světské písně do následujících čtyřech typů:

3.9.1 Písně litaniového typu

Jsou to písně probíhající ve stejně dlouhých a stejně souznějících verších vázaných na jednu neustále se opakující, nepřilíš rozvinutou melodii o malém rozsahu. Základem melodiky litaniového typu je řádková melodie, princip, který známe např. z přímého přednesu žalmů (psalmodia directanea).

Halí, belí:

α α α α
 a_4 a_4 a_4 a_4

Skákal pes:

α α β
 a_3 a_3 b_6

Představitelem této skupiny hudebně – textové tvorby je **Chanson de Geste** [šanson d'žest, Gestečin, cantus gestualis, Tatenlied], což je francouzský středověký hrdinský epos zpracovávající látku z karolínské doby (8. – 10.stol.). Jeho formální podoba **není tvořena strofami**, ale řetězem volných úseků různé délky nazývaných „laisse“ (lés -laisses) končících ustáleným závěrečným obratem (princip a zárodek refrénu). Většina eposů však pochází ze 12. století a nejznámějším je **Chanson de Roland** (asi 1100).

Ukázka 3.11

[Laisse: Tel conte d' Audigier – Chanson de Geste]

3.9.2 Písně sekvencového typu

Sekvence je skladba s pokročilým (rozvinutým) repetičním principem charakterizovaným následným řazením opakujících se kratších nebo delších tónových řad v neomezeném množství. Má sylabický charakter. Mnohdy ovšem nedochází k opakování první nebo poslední melodické části, popř. uprostřed skladby (tzv. asymetrická bistrofa).

Ukázka č. 3.10a/2

(α) α $\beta\beta$ $\gamma\gamma$ $\zeta(\zeta)$
 a_8 b_8 c_6 d_6 e_9 f_9 l_7

Počet slabik v jednotlivých verších nemusí být stejný. Symetričnost jednotlivých veršů vyvolávající pocit písňové hymnové sloky je ovšem dílem pozdějšího období.

Do skupiny písni sekvencovitého typu náleží **lejch** (něm. Leich, fr. lais). Je to typ dlouhé průběžně prokomponované jednohlasé skladby, jejíž nápěv je tvořen přiřazováním opakovaných úseků jako u sekvence. Je to vlastně sekvence na světský text v lidové řeči – je to světský protějšek sekvence. Formu lejchu má mj. i česká Závišova milostná píseň.

Ukázka 3.12

[Lejch: Závišova milostná píseň]

3.9.3 Písňe hymnového typu

Jsou to písňe se sylabickou melodikou a strofickou formou, tj. opakování téže melodie ke všem strofám textu, přičemž každý verš má svůj nápěv. Starší produkce ovšem zná také nerýmované verše (např. Gloria). Hymnus o rozměru strofy tvořené čtyřmi osmislabičnými verši je spojován se jménem sv. Ambrože a je nazýván ambroziánským hymnem.

Ukázka č. 3.10a/3

Základní schéma hymnu

x x x x x x x x (α) 8

x x x x x x x x (β) 8

x x x x x x x x (γ) 8

x x x x x x x x (δ) 8

V případě, že první dva řádky jsou opakovány, vznikne ve středověku velmi oblíbená **barová forma**

První zaznění dvouřádku se nazývá **štóla**, jeho opakování se nazývá **protištóla**, zbývající dva řádky (cd) se nazývají **dopěv**, který barovou strofu uzavírá a je zpravidla rozšiřován o další řádek (e). Základní podoba baru je tedy:

A A B
(ab) (ab) (cde)

Ukázka č. 3.10a/3.1

[Schéma barové formy]

Středověká píseň přispěla podstatným způsobem k vývoji formy. Jestliže se ve strofické písni už kolem roku 1100 nově aktualizoval dávný princip opakování uzavřeného melodického celku, pak píseň gotické doby, hlavně písňe trubadúrů a truvérů začala vytvářet složitější stavební modely.

V této barové formě je složen také nápěv známé husitské písňe „Ktož jsú boží bojovníci“.

3.9.4 Písňe rondelového typu

Písňe rondelového typu jsou taneční písňe zavádějící do své formy nový prvek mající funkci kontrastního dílu. Je to návratný refrén, který již může být nápěvně a textově nezávislý na

materiálu strofy. Z podstaty věci vyplývalo, že provádění těchto písní vyžadovalo rozdělení rolí: **předzpěváka**, který zpíval – přednášel přídávky (additamenta) – nový text prezentující děj a **sbor**, který zpíval refrén – ustálenou odpověď. Je to aplikace rezponzoriálního principu známého z psalmodie do oblasti světské (taneční). Při analýze těchto repetičních forem ztěžuje orientaci v textu i nápěvu skutečnost, že každý verš má zpravidla svůj nápěv a tuto vazbu je nutno pečlivě sledovat.

Základní schéma: předzpěvák – sbor – předzpěvák – sbor

Podle možných kombinací předzpěváka a sboru vznikaly tyto základní podoby rondelového typu:

3.9.4.1 Ballade (stfr. balar – tancovat) – původně jednohlasá lidová taneční píseň proměněná v tvorbě trubadúrů a trubérů do ustálené formové podoby. Ballade je strofický útvar se sólovým zpěvákem a sborovým refrémem. Zpravidla se skládá se 3 izometrických (8 – 10tislabikových strof) o stejném rýmu s krátkou úvodní strofou – zpravidla dvouřádkovou nazývanou **envoi**. Ke každé strofě náleží její krátký závěr o jednom nebo více řádcích. Strofa se dělí na štoly s protištolami a dopěvem (závěrem strofy). Základní schéma balady:

Ukázka č. 3.10a/4.1

Rⁿ A A B Rⁿ

(barový princip s žalmovým rámováním – refrén má jiný materiál nápěvný i textový)

Ukázka 3.13a + 3.13b

[Ballade: Diebus soi ten cheste maison]

3.9.4.2 Virelai – ze stfr. virel (točiti se pod vlivem Lai) – řadový tanec 14. a 15. století náležející (spolu s ballade a rondeau) do skupiny repetičních forem. Základní schéma je takové, že na několikařádkový refrén (**A^{rn}**) navazuje dvakrát se opakující skupina jinak rýmovaných veršů (**B**) s novými melodiemi a dopěvem (**A**), která je uzavřena opět refrémem (**A^{rn}**)

Ukázka č. 3.10a/4.2

A^{rn} B B A A^{rn}

(barový princip s žalmovým rámováním – refrén [**A^{rn}**] je z téhož nápěvného materiálu jako část **A**, ale má svůj opakující se text)

Ukázka č. 3.14a + 3.14b

[Virelai: Pos qu'ieu vey la fualla]

3.9.4.3 Rondeau (starší podoba - rondel) je středověká (13. – 15. stol.) taneční forma postavená na principu častého návratného prvku (refrénu), který opakuje buď nápěv s textem, nebo pouze nápěv s jiným textem.

Melodickým základem rondeau je dvoudílný nápěv rozdělený na část $\alpha + \beta$, který se pro dvouveršový refrén (sbor) přednáší celý ($\alpha + \beta$) a pro jednoveršová additamenta (přídávky - sólista) pouze 1. část (α). Vzhledem k improvizaci charakteru rondeau je jeho formální podoba velmi rozmanitá v tom smyslu, že střídání přídávek a refrénu je dosti volné. Záleží také na počtu řádků v rondové strofě. Nejstarší vrstva je zpravidla 6tířádková bez refrénu na začátku, postupem času se počet veršů rozšiřoval až na 18 – 24 řádků.

Základní schéma rondové strofy má tedy následující podobu:

Ukázka č. 3.10a/4.3

Rⁿ A A ... A B Rⁿ

(nebarový princip s žalmovým rámováním – melodický materiál refrénu je odvozen z melodického materiálu ostatních částí skladby, v refrénu se ovšem opakuje nápěv i text)

Ukázka č. 3.15a + 3.15b

[Rondeau: Onques an ameir loialment]

Poznámka:

Ve svém úhrnu jde v zásadě o „skládankový (panelový) princip“ výstavby formy: všechny formové podoby rondelového typu (= balada, virelai, rondeau) pracují s určitým počtem řádkových nápěvů (= stavebních kamenů), ze kterých se buduje formová podoba skladby. Balada a virelai využívají pouze principu repetičního a proto opakují pouze části A nebo B. Rondeau využívá navíc principu návratného prvku (refrénu) nejen k pouhému „žalmovému rámování“ strofy, ale také k vnitřnímu členění formy na různé úseky.